

دانشگاه فرهنگیان
دوفصلنامه علمی - ترویجی
راهبردهای نوین تربیت معلمان
سال هفتم، شماره دوازدهم، پاییز و زمستان ۱۴۰۰

نیازسنجی دوره‌های آموزش خانواده برای اولیای دانش آموزان دوره متوسطه در زمینه مسایل تربیتی فرزندان

سید صادق نبوی^۱

چکیده

پژوهش حاضر با هدف تعیین نیازهای آموزشی اولیای دانش آموزان دوره متوسطه در زمینه مسایل تربیتی فرزندان انجام شده است. با توجه به ماهیت موضوع و اهداف، روش پژوهش توصیفی و از نوع پیمایشی با تکنیک دلفی بوده است. جامعه آماری این پژوهش شامل کلیه مدیران و مدرسین دوره‌های آموزش خانواده و همچنین اولیای دانش آموزان مدارس متوسطه تابعه اداره کل آموزش و پرورش شهرستانهای استان تهران بودند که نمونه‌ای به تعداد ۵۲۷ نفر از اولیای دانش آموزان با استفاده از روش تصادفی خوشه‌ای چند مرحله‌ای و تعداد ۵۱ مدرس دوره و ۴۸ مدیر دوره با روش نمونه‌گیری هدفمند از مناطق شهرستان‌های تهران انتخاب شدند. برای جمع‌آوری داده‌های این پژوهش از پرسشنامه محقق‌ساخته استفاده به عمل آمد. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش‌های آمار توصیفی و آمار استنباطی (آزمون کلموگراف-اسمیرنوف و آزمون t) استفاده گردید. نتایج پژوهش نشان داد که از نظر اولیای دانش آموزان، مدیران و مدرسین دوره‌ها، محتوای آموزشی دوره‌های آموزش خانواده تا اندازه

تاریخ دریافت:

۱. استادیار گروه علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران

تاریخ پذیرش:

Nabavi@mail.cfu.ac.ir

زیادی ($P < 0/01$) با نیازهای آموزشی اولیای دانش آموزان دوره متوسطه انطباق و هماهنگی داشته است. همچنین محتوای آموزشی دوره‌های آموزش خانواده همه نیازهای آموزشی والدین را در بر نمی‌گرفت. با توجه به نتایج پژوهش پیشنهاد می‌گردد که مدرسان آموزش خانواده علاوه بر آموزش سرفصل‌های مصوب، طبق یک نظرخواهی در ابتدای دوره، نیازهای دیگر والدین را نیز شناسایی نموده و بر آن اساس برنامه آموزش خود را تنظیم و ارایه نمایند.

کلید واژه‌ها: نیازهای آموزشی، آموزش خانواده، مسایل تربیتی، اولیای دانش‌آموزان

مقدمه

با توجه به اهمیت و نقش خانواده در عصر حاضر، پیچیده شدن زندگی و ارتباطات جهانی گسترده، آموزش والدین به منظور تربیت صحیح فرزندان و داشتن خانواده‌هایی با روابط سالم ضروری است. آموزش خانواده علاوه بر اینکه زمینه‌ساز تربیت هماهنگ خانه و مدرسه می‌باشد می‌تواند معلومات و آگاهی‌های اولیای دانش‌آموزان را در زمینه مسائل تربیتی و مراحل مختلف رشد فرزندان افزایش دهد. تا بدین وسیله ضمن پیشگیری از بروز ناهنجاری‌های رفتاری و روانی در فرزندان، زمینه شکوفایی استعدادها بالقوه آنان نیز فراهم نماید (نوی، ۱۳۸۶).

در خانواده والدین در موضعی هستند که می‌توانند به گونه‌ای رفتار کنند که نتیجه آن هدایت رفتار کودک باشد. بنابراین هنگامی که کودک رفتار نامطلوب در منزل نشان می‌دهد دلیل آن می‌تواند واکنش‌های نامناسب یا ناهمسان والدین باشد، در واقع والدین ممکن است نادانسته رفتار نامناسب فرزند خود را تقویت کنند. از این رو اصلاح رفتاری والدین، پیش‌نیازی است بر اصلاح رفتاری کودک، که ضرورت آموزش والدین را ایجاد می‌کند. دلیل دیگر برای آموزش اولیاء به جای کار با کودک این است که والدین بیشترین وقت خود را با فرزند خود سپری می‌کنند از این رو تأثیر رفتار والدین روی رفتار کودک به مراتب بیشتر از تأثیر روابط درمانگر بر کودک است که البته این امر دربارهٔ مربیان و معلمان مدارس نیز صدق می‌کند. یکی از هدفهای مهم آموزش اولیاء ایجاد تغییرات مناسب در رفتار آنها در زمینه ارتباط اولیاء با فرزندانشان می‌باشد (عصاره و نصری، ۱۳۸۴).

در جوامع امروزی شاهد شکل‌گیری محدودیت‌های جدید برای والدین و فرزندان آنها هستیم، آنها در حال از دست دادن حمایت سنتی جامعه هستند و خانواده‌های گسترده جای خود را به خانواده‌های هسته‌ای داده‌اند. از این رو والدین فشار زیادی را برای آماده کردن زود هنگام فرزندان‌شان به منظور قبول مسئولیت و تکالیف مهم‌تر احساس می‌کنند. لذا آنها در جستجوی کسب اطلاعات جدید در زمینه شیوه‌های فرزندپروری هستند، شکل‌گیری برنامه‌های متعدد آموزش خانواده حاصل این شرایط است (طالب زاده نوبریان، ۱۳۸۵؛ به نقل از پیرزاد و بختیاری، ۱۳۹۰).

در برنامه آموزش خانواده، توجه به نیازها، انتظارات و مهارت‌آموزی و تاکید بر آموزش مهارت‌های زندگی و مهارت‌های ارتباطی جایگاه ویژه‌ای یافته است. از این رو با قاطعیت باید اذعان کرد که نظام آموزش و پرورش، هیچ‌گاه بدون آموزش خانواده‌ها موفق نخواهد شد. به عبارت دیگر برای رسیدن به یک جامعه بالنده، آموزش خانواده‌ها امری لازم است (به پژوه، ۱۳۸۹).

آموزش خانواده یعنی بکارگیری سیستماتیک دانش‌ها، مهارت‌ها، نگرش‌ها و ارزش‌هایی که بر رشد و شکوفایی انسانها در ایفای نقش خود به عنوان عضو خانواده، در هر مرحله از دوران زندگی خانوادگی بیانجامد، در عین حال که خانواده خود مربی اصلی زندگی خانوادگی است، زیرا بیشتر نگرش‌ها، ارزش‌ها، احساسات و الگوهای زندگی در خانه و خیلی قبل از آموزش رسمی آموخته می‌شود. به این دلیل آموزش خانواده یک فرایند دائمی است (نوابی‌نژاد، ۱۳۸۵).

در طول زندگی شرایط و موقعیتهایی برای خانواده‌ها بوجود می‌آید که برخورد متناسب با چنین موقعیتهایی مستلزم آشنایی و کسب اطلاعات جدید می‌باشد. تشکیل کلاس‌های آموزشی خانواده یکی از راه‌های مهم کسب صلاحیت به منظور ایفای نقش مؤثر خانواده است، زیرا که از طریق آموزش اولیاء، خانواده‌ها نسبت به توانایی‌ها و ظرفیت‌های بالقوه خویش آگاهی یافته و آمادگی لازم را برای مواجهه با شرایط و موقعیتهای مختلف در تربیت فرزندان و ایجاد کانون گرم خانوادگی کسب می‌نمایند (انجمن اولیاء و مربیان، ۱۳۷۷).

پاترسون^۱ (۱۹۷۴) در مطالعه‌ای از آموزش رفتاری والدین برای والدین ۲۷ پسر پرخاشگر استفاده نمود. وی گزارش می‌دهد که آموزش رفتاری والدین به‌طور متوسط موجب کاهش رفتارهای انحرافی در ۷۵٪ از نمونه شد. همچنین این مطالعه نشان داد که همه خانواده‌ها به‌طور یکسان از نتایج "آموزش رفتاری والدین" بهره‌مند نمی‌شوند. همچنین کینگ و فورهند^۲ (۱۹۹۷) موفقیت آموزش والدین را در کاهش مشکلات رفتاری کودکان پیش دبستانی گزارش می‌کنند (به نقل از کنگرلو، لطفی کاشانی و وزیری، ۱۳۹۱).

نتایج تحقیق باقرپورکمالی (۱۳۸۶) نشان می‌دهد که سلامت روانی و موفقیت تحصیلی فرزندان با الگوهای فرزندپروری مقتدرانه در مقایسه با سایر الگوهای فرزندپروری در سطح بالاتری می‌باشد. وی در نتیجه‌گیری پژوهش بیان می‌دارد که لازم است والدین از شیوه‌های فرزندپروری و تأثیر هرکدام از الگوها بر وضعیت روانی، رفتاری و رشد شخصیت فرزندانشان آگاهی لازم را کسب نمایند و شرکت در دوره‌های آموزش خانواده به این امر کمک شایانی می‌نماید (به نقل از نبوی، ۱۳۹۳).

نتایج برخی از پژوهش‌های خارجی از جمله پژوهش المکوئیست، فاین استاک، کریز، لیز و مک‌کانل^۳ (۲۰۲۱) نشان می‌دهد که برنامه آموزش والدین در بهبود رشد اولیه زبانی کودکان و چرخش‌های مکالمه‌ای آنها مؤثر بوده است. نتایج پژوهش بیچر و ونپی^۴ (۲۰۲۰) نشان می‌دهد که برنامه آموزش والدین در درگیر کردن والدین برای ایجاد محیط‌های زبانی غنی که منجر به رشد زبانی سالم کودکان می‌شود مؤثر بوده است. نتایج پژوهش مک‌درموت، آمانا، شافر، مارتینز فانتز، ایسون و راویس دراک^۵ (۲۰۲۰) نشان می‌دهد که آموزش والدین با خودکارآمدی تحصیلی، آرزوهای بالاتر، انتظارات و معدل بالاتر کودکان در مدرسه ارتباط دارد. یافته‌های پژوهش لی، نیر، لی، مک‌ایچرن و کارفیلد^۶ (۲۰۱۸) نشان می‌دهد که برنامه آموزش والدین بر

1. Paterson

2. King & Forhend

3. Elmquist, Finestack, Kriese, Lease & McConnell

4. Beecher & Van Pay

5. McDermott, Umaña, Schaefer, Martinez-Fuentes, Ison, & Rivas-Drake

6. Lee, Knauer, Lee, MacEachern, & Garfield

تعامل پدر و نوزاد، دانش و نگرش‌های فرزندپروری و خودکارآمدی والدین مؤثر بوده است. نتایج پژوهش بیرس، جانسون، اسمیت، لکوالیر، سویزی، امان و اسکایل^۱ (۲۰۱۵) نشان داد که برنامه آموزش والدین در کاهش رفتارهای مخرب کودکان مبتلا به اوتیسم مؤثر بوده است. نتایج پژوهش برتچ، اولری، لی و اوبرین^۲ (۲۰۱۳) نشان داد که برنامه آموزش والدین، راهبردهای حل مشکل را در بین مادران افزایش می‌دهد. یافته‌های پژوهش فارمر و ریپرت^۳ (۲۰۱۳) نشان داد که برنامه آموزش گروهی والدین، افزایش قابل توجهی در درک والدین از اوتیسم و درک آنها از نظر ویژگیهای ارتباطی، حسی، اجتماعی، یادگیری و رفتاری کودکان اوتیسم داشت. نتایج پژوهش آلمیدا، ابرالیم، کراز، گزپر، براندو، الرکو و مکادو^۴ (۲۰۱۲) نشان داد که برنامه‌های مداخله‌ای آموزش خانواده، اثرات مثبت معناداری بر استرس والدین، نگرش‌های فرزندپروری کارآمد، ادراک شبکه حمایت اجتماعی رسمی و مشکلات هیجانی و رفتاری کودکان دارد. یافته‌های پژوهش کیم، دو، هانگ و چوی^۵ (۲۰۱۱) نشان داد که برنامه آموزش والدین و آموزش مهارت‌های اجتماعی در والدین کودکان پیش دبستانی پرخاشگر، موجب کاهش قابل توجه رفتارهای پرخاشگرانه و بهبود رفتارهای اجتماعی و کنترل هیجانی در میان کودکان آنها شد. نتایج پژوهش تورنر، ریچاردز و سندز^۶ (۲۰۰۷) نشان می‌دهد که برنامه آموزش والدین، در کاهش مشکلات رفتاری کودکان آنها مؤثر بوده است. یافته‌های پژوهش کرستن‌سن و کنولی^۷ (۲۰۰۵) در زمینه آموزش والدین نشان می‌دهد که انتظارات بالای پدر و مادرها از عملکرد فرزندانشان در مدرسه، همسو با عملکرد مثبت آموزشی آنها در مدرسه است. همچنین یافته‌های پژوهش مزاروس، گلوریا، بانی و ملیسا^۸ (۲۰۰۲) نشان می‌دهد که آموزش والدین در زمینه کاهش ترس و اضطراب و همچنین افزایش عملکرد تحصیلی کودکان مؤثر بوده است.

1. Bearss, Johnson, Smith, Lecavalier, Swiezy, Aman & Scahill
2. Bracht, O'Leary, Lee & O'Brien
3. Farmer & Reupert
4. Almeida, Abreu-Lima, Cruz, Gaspar, Brandão, Alarcão & Machado
5. Kim, Doh, Hong & Choi
6. Turner, Richards & Sanders
7. Christenson & Conoley
8. Mezaros, Gloria, Bonnie & Melissa

نتایج پژوهش‌های داخلی از جمله پژوهش بلاگیری، عاطفی، افشاری‌نیا و امیری (۱۳۹۹) نشان داد که آموزش خانواده بر همراهی عاطفی، حل مساله و ارتباط زوجین تأثیر معناداری دارد. نتایج پژوهش آزاد مرزآبادی و زارعی (۱۳۹۷) نشان داد که تعداد ۲۱ و ۱۹ نیاز آموزشی به ترتیب در دوره اول و دوم متوسطه در چهار بعد اجتماعی، فرهنگی، مذهبی و جسمی - بهداشتی به عنوان نیازهای آموزشی اولیای نظامی در برنامه‌های آموزش خانواده وجود دارد. یافته‌های پژوهش کاکابرابی (۱۳۹۵) نشان داد که آموزش حل مساله خانواده محور به والدین بر ارتباط والد-کودک دانش آموزان دوره ابتدایی اثربخش بوده و ارتباط والد-کودک را بهبود می‌بخشد. نتایج پژوهش جلالی، احدی و کیامنش (۱۳۹۵) نشان داد که برنامه آموزش خانواده به سبک اولسون می‌تواند باعث بهبود سیستم خانواده شود. نتایج پژوهش حکیم‌زاده، میرزاییگی و رسولی سقایی (۱۳۹۳) نشان می‌دهد که نیازهای اخلاقی - مذهبی مهم‌ترین نیاز آموزشی اولیاء و نیازهای اجتماعی - فرهنگی، روان شناختی - تحصیلی فرزندان، مسایل نوپدید و مسایل جسمی - بهداشتی به ترتیب در اولویت بعدی برنامه‌های آموزش خانواده قرار دارند. نتایج پژوهش کنگرلو، لطفی کاشانی و وزیری (۱۳۹۱) نشان داد که آموزش والدین در کاهش مشکلات رفتاری کودکان مبتلا به اختلال کمبود توجه و بیش‌فعالی مؤثر بوده است. یافته‌های پژوهش محسنی طارمسری (۱۳۸۸) نشان می‌دهد که مسایل عاطفی - اجتماعی، اخلاقی، مذهبی، تحصیلی، نحوه اصلاح رفتار فرزندان، پیشگیری از آسیب‌های روانی کودکان و نوجوانان به عنوان نیازهای آموزشی والدین مطرح شده است. همچنین نتایج پژوهش احمدی و نصری (۱۳۸۵) نشان می‌دهد که مهم‌ترین مشکلات والدین، مشکلات خانوادگی، مشکلات ارتباطی، ناسازگاری فرزندان با یکدیگر، سوءرفتار با بزرگسالان، عدم علاقه زوجین به یکدیگر، عدم توافق در تربیت فرزندان، مشکلات شغلی و اقتصادی، روابط با فرزندان و توقعات بالای والدین از فرزندان است.

در حال حاضر دوره‌های آموزش خانواده در سراسر کشور، براساس دستور العمل جامع آموزش خانواده به منظور افزایش آگاهی‌های تربیتی والدین و رفتار مناسب در محیط خانواده و اجتماع، در سطح مدارس تشکیل می‌شود. یکی از نکات مهم مربوط به برنامه‌ریزی و مدیریت برنامه‌های آموزش خانواده، توجه به نیازهای آموزشی

خانواده‌ها با توجه به شرایط اقلیمی، اجتماعی و فرهنگی منطقه سکونت آنها است که براساس آن محتوای برنامه آموزش خانواده طراحی و تدوین می‌شود. طراحی، تدوین و اجرای هر برنامه آموزشی برای رسیدن به اهداف مورد نظر، نیاز به تمهید مقدمات، تهیه محتوای آموزشی مناسب، تعیین فرایندها و شیوه‌های اجرایی و در نهایت روش‌های ارزشیابی مناسب دارد. برنامه آموزش خانواده در مدارس نیز از این قاعده پیروی می‌نماید. نتایج مطالعات فرهادی (۱۳۸۳) نشان می‌دهد که محصولات آموزشی مناسب (دانش آموزان مطلوب)، پیامد آموزش‌های مداوم و استفاده از تجربیات خانه و مدرسه است. لذا رفع موانع علمی و اجرایی برگزاری دوره‌های آموزش خانواده، موجب افزایش ارتباط بیشتر خانه و مدرسه شده و به تبع آن باعث علاقه‌مندی بیشتر اولیای دانش آموزان برای شرکت در دوره‌های آموزش خانواده در مدارس می‌شود. آموزش خانواده ضمن تقویت روابط خانوادگی و استحکام نهاد خانواده، می‌تواند معلومات و آگاهی‌های اولیای دانش آموزان را در زمینه مسائل تربیتی و مراحل مختلف رشد فرزندان افزایش دهد، تا بدین وسیله ضمن پیشگیری از بروز ناهنجاری‌های رفتاری و روانی در فرزندان، زمینه شکوفایی استعدادها بالقوه آنان را نیز فراهم نماید. بررسی مشکلات نظام آموزش و پرورش ایران این واقعیت را نشان می‌دهد که برای تحقق اهداف آموزشی دوره‌های تحصیلی، تعامل و مشارکت والدین در امور آموزشی و پرورشی دانش آموزان امری ضروری است. از این رو آموزش خانواده، نقش تعیین‌کننده‌ای را در ارتقای مشارکت والدین می‌تواند ایفا نماید. هرچند که نتایج پژوهش‌های صورت گرفته در این زمینه، اثربخشی این آموزش‌ها را در ارتقای آگاهی‌های والدین در زمینه مسایل تربیتی فرزندان و تقویت روابط مستحکم بین زن و شوهر و غنی‌سازی مهارت‌های تربیتی والدین تا حدودی تایید نموده‌اند، اما کم‌توجهی به نیازهای آموزشی والدین در دوره‌های آموزش خانواده، تکراری بودن برخی مباحث مطرح شده بوسیله مدرسان و کاربردی نبودن محتوای آموزشی ارائه شده، جز آسیب‌های برنامه محسوب می‌شوند. نتایج پژوهش تبریزی (۱۳۸۹)، فتح‌آبادی و عمویی (۱۳۸۱)، پیرزاد و بختیاری (۱۳۹۰) و نورالدینی (۱۳۹۰) این آسیب‌ها را تایید می‌نمایند. نتایج پژوهش‌های مذکور نشان می‌دهد که مشکلاتی نظیر استفاده از روش یکنواخت سخنرانی، کاربردی نبودن مباحث و مطالب، تکراری بودن مباحث کلاسها،

تخصص نداشتن مدرس آموزش خانواده از کارآیی این دوره‌ها کاسته و موجب استقبال کمتر اولیای دانش‌آموزان شده است.

از سوی دیگر با نگاهی به نتایج پژوهش‌های عراقیه و رضایی خمایی (۲۰۱۴)، علیزاده (۱۳۹۱)، پیرزاد و بختیاری (۱۳۹۰)، دوکوهکی (۱۳۸۷)، محمدی یوزباشکندی (۱۳۸۷) و حسن پور (۱۳۸۷)، مبنی بر مؤثر بودن آموزش خانواده در ارتقای سطح دانش و آگاهی‌های تربیتی والدین و بهبود عملکرد خانواده می‌توان دریافت که ضرورت تشکیل دوره‌های آموزش خانواده در مدارس در جهت افزایش آگاهی‌ها و دانش‌های تربیتی والدین، تغییر و اصلاح نگرش آنها نسبت به انتظارات و توقعاتشان از فرزندان و اصلاح شیوه‌های فرزندپروری امری اجتناب‌ناپذیر است.

نتایج پژوهش محمدی یوزباشکندی (۱۳۸۷) ضرورت توجه به نیازهای آموزشی والدین به منظور استقبال بیشتر آنها از دوره‌های آموزش خانواده و همچنین نتایج پژوهش اقدسی، فرید، و بایرام زاده (۱۳۹۰) وجود ارتباط مستقیم بین انجام نیازسنجی و استفاده از محتوای آموزشی مناسب در میزان موفقیت دوره‌های آموزش خانواده را تایید کرده‌اند. بنابراین با توجه به نتایج پژوهش‌های مذکور می‌توان گفت که توجه به نیازهای آموزشی والدین، به عنوان مهم‌ترین مسئله در برنامه آموزش خانواده قبل از برگزاری دوره‌های آموزش خانواده ضروری بوده و به عنوان اولین گام از فرایند آموزشی محسوب می‌شود که بایستی محتوای آموزشی بر اساس آن تدوین و اجرا شود. نیازسنجی‌های انجام شده نشان دهنده ضرورت توجه به نیازهای واقعی والدین و تامین نشدن خواست‌های آنها در دوره‌های آموزش خانواده بوده است.

با توجه به نتایج پژوهش‌های مذکور و مسایل و مشکلات دوره‌های آموزش خانواده در مدارس، به نظر می‌رسد که محتوای آموزشی دوره‌های آموزش خانواده کاملاً منطبق با نیازهای آموزشی اولیای دانش‌آموزان نبوده است. لذا هدف اصلی این پژوهش شناسایی و تعیین نیازهای آموزشی اولیای دانش‌آموزان در زمینه مسایل تربیتی فرزندان می‌باشد، همچنین تعیین میزان انطباق محتوای آموزشی دوره‌های آموزش خانواده با نیازهای آموزشی اولیای دانش‌آموزان و اولویت‌بندی نیازهای آموزشی اولیای دانش‌آموزان در زمینه مسایل تربیتی فرزندان از هدف‌های دیگر پژوهش حاضر است. با توجه به موارد مذکور، در این پژوهش مسأله اصلی این است که نیازهای آموزشی

اولیای دانش آموزان دوره متوسطه در زمینه مسایل تربیتی فرزندان کدام است؟ و محتوای آموزشی دوره‌های آموزش خانواده تا چه میزان با نیازهای آموزشی اولیای دانش آموزان دوره متوسطه انطباق دارد؟.

روش‌شناسی پژوهش

با توجه به ماهیت موضوع و اهداف، طرح پژوهش توصیفی و از نوع پیمایشی با استفاده از تکنیک دلفی^۱ بود. از آنجاکه در این پژوهش از مدیران و مدرسین دوره‌های آموزش خانواده و همچنین اولیای دانش آموزان مدارس در مورد نیازهای آموزشی اولیای دانش آموزان دوره متوسطه در زمینه مسایل تربیتی فرزندان نظرخواهی شده از روش پیمایشی با تکنیک دلفی استفاده شده است. تکنیک دلفی فرایندی ساختارمند به منظور پیش‌بینی و کمک به تصمیم‌گیری در طی مراحل پیمایشی، جمع‌آوری اطلاعات و در نهایت رسیدن به اجماعی گروهی است. در حالی اکثر پیمایش‌ها سعی در پاسخ به سؤال "چه هست؟" دارند دلفی به سؤال "چه می‌تواند باشد؟" و یا "چه باید باشد؟" پاسخ می‌دهد (احمدی، ۱۳۸۷؛ به نقل از خنیفر و مسلمی، ۱۳۹۸).

جامعه آماری این پژوهش شامل کلیه مدیران و مدرسین دوره‌های آموزش خانواده و همچنین اولیای دانش آموزان مدارس متوسطه، تابعه اداره کل آموزش و پرورش شهرستانهای استان تهران بود که در دوره‌های آموزش خانواده شرکت نموده بودند. طبق گزارش کارشناسی انجمن اولیا و مربیان اداره کل آموزش و پرورش شهرستانهای استان تهران تعداد ۱۰۰۵۹۸ نفر از اولیای دانش آموزان در دوره‌های آموزش خانواده شرکت کرده بودند، همچنین جامعه آماری مدرسین آموزش خانواده ۲۳۱ نفر، و مدیران دوره ۲۲۰ نفر بوده است. برای تعیین حجم نمونه از فرمول کوکران استفاده به عمل آمد. حجم نمونه اولیه اولیای دانش آموزان برابر ۵۵۰ نفر بود که در مطالعه حاضر پس از کنار گذاردن پرسشنامه‌های ناقص و مخدوش به ۵۲۷ نفر رسید، همچنین مدیران و مدرسین دوره‌های آموزش خانواده مدارس انتخاب شده به عنوان نمونه آماری از جامعه مدیران و مدرسین دوره‌های آموزش خانواده انتخاب گردیدند، که

شامل ۵۱ مدرس دوره و ۴۸ مدیر دوره بود. برای انتخاب افراد نمونه از اولیای دانش‌آموزان از روش تصادفی خوشه‌ای چند مرحله‌ای و جهت انتخاب مدیران و مدرسین دوره‌های آموزش خانواده از روش نمونه‌گیری هدفمند استفاده شد. به همین منظور ابتدا مناطق آموزشی شهرستانهای استان تهران از لحاظ موقعیت جغرافیایی، اقلیمی و شرایط فرهنگی و اجتماعی به چهار منطقه غرب - شرق - شمال و جنوب تقسیم شدند. سپس از بین هر منطقه دو ناحیه آموزشی به طور تصادفی انتخاب شدند. در مجموع ۸ ناحیه آموزشی از شهرستانهای استان تهران انتخاب گردیدند. در مرحله بعد از هر ناحیه آموزشی بطور تصادفی ۳ دبیرستان از میان مدارس که دوره آموزش خانواده در آنها برگزار گردیده، انتخاب شد. سپس از هر مدرسه نیز بطور تصادفی ۲۳ نفر از اولیای دانش‌آموزان (که دوره آموزش خانواده را گذرانده بودند) و همچنین مدیران و مدرسین دوره‌های آموزش خانواده همان مدارس انتخاب شدند. با توجه به سؤالیهای پژوهش، برای جمع‌آوری اطلاعات مورد نیاز از پرسشنامه (سه نوع) محقق‌ساخته استفاده شد که در اینجا به اختصار به ذکر آنها پرداخته می‌شود:

۱ - پرسشنامه اولیای دانش‌آموزان: به منظور نظرخواهی از اولیای دانش‌آموزان دوره متوسطه پیرامون نیازهای آموزشی آنها در زمینه مسایل تربیتی فرزندان، میزان انطباق (تطابق) محتوای دوره‌های آموزش خانواده با نیازهای آموزشی آنان و جمع‌آوری سایر اطلاعات مورد نیاز از پرسشنامه استفاده به عمل آمد. پرسشنامه‌های مذکور شامل تعدادی سؤال بسته پاسخ (از نوع مقیاس پنج درجه‌ای و سه درجه‌ای لیکرت) و تعدادی سؤال باز پاسخ بود که با لحاظ نمودن دستورالعمل آموزش خانواده، ادبیات پژوهشی مربوط، نظرات صاحب‌نظران و کارشناسان انجمن اولیاء و مربیان تهیه و تدوین شده بود. جهت تعیین روایی^۱ پرسشنامه، از دو بعد روایی صوری و محتوایی استفاده شد. به منظور حصول اطمینان از روایی پرسشنامه‌ها سعی شد که تمام سؤالات پژوهش از طریق آنها تحت پوشش قرار گیرد. همچنین به تأیید صاحب‌نظران و کارشناسان انجمن اولیاء و مربیان نیز رسید. برای بررسی پایایی^۲ (اعتبار) پرسشنامه

1. validity
2. reliability

ابتدا تعدادی از آنها (۵۰ پرسشنامه) در سطح یکی از نواحی آموزشی اجرا شد و سپس با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ ضریب پایایی آن $\alpha = 0/80$ بدست آمد.

۲- پرسشنامه مدرس دوره: به منظور جمع‌آوری اطلاعات کامل و دقیق از مدرسین دوره‌های آموزش خانواده پیرامون نیازهای آموزشی اولیای دانش‌آموزان، میزان انطباق (تطابق) محتوای دوره‌های آموزش خانواده با نیازهای آموزشی اولیاء، این پرسشنامه تدوین شد که می‌بایستی توسط مدرسین تکمیل می‌شد. پرسشنامه مذکور شامل تعدادی سؤال بسته پاسخ (از نوع مقیاس پنج درجه‌ای و سه درجه‌ای لیکرت) و تعدادی سؤال بازپاسخ بود که با مطالعه دستورات عمل‌های آموزش خانواده، ادبیات پژوهشی و لحاظ نمودن نظرات صاحب‌نظران و کارشناسان انجمن اولیاء و مربیان تهیه و تدوین شده بود. برای تعیین روایی پرسشنامه از دو بعد روایی صوری و محتوایی استفاده شد. به منظور حصول اطمینان از روایی پرسشنامه سعی شد که تمام سؤالات پژوهش از طریق آن تحت پوشش قرار گیرد. همچنین به تأیید صاحب‌نظران و کارشناسان انجمن اولیاء و مربیان نیز رسید. برای بررسی پایایی (اعتبار) پرسشنامه ابتدا تعدادی از آن‌ها (۲۰ عدد) در سطح یکی از نواحی آموزشی اجرا شد و سپس با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ ضریب پایایی آن $\alpha = 0/76$ بدست آمد. ضریب مذکور نشان دهنده ضریب پایایی قابل اطمینانی برای ابزار پژوهش است.

۳- پرسشنامه مدیر دوره: به منظور جمع‌آوری اطلاعات کامل و دقیق از مدیران دوره‌های آموزش خانواده پیرامون نیازهای آموزشی اولیای دانش‌آموزان، میزان انطباق (تطابق) محتوای دوره‌های آموزش خانواده با نیازهای آموزشی اولیاء، این پرسشنامه تدوین شد که می‌بایستی توسط مدیران تکمیل می‌شد. پرسشنامه مذکور شامل تعدادی سؤال بسته پاسخ (از نوع مقیاس پنج درجه‌ای و سه درجه‌ای لیکرت) و تعدادی سؤال بازپاسخ بود که با استفاده از دستورات عمل‌های آموزش خانواده، ادبیات پژوهشی مربوط و لحاظ نمودن نظرات صاحب‌نظران و کارشناسان انجمن اولیاء و مربیان تهیه و تدوین شده بود. برای تعیین روایی پرسشنامه از دو بعد روایی صوری و محتوایی استفاده شد. به منظور حصول اطمینان از روایی پرسشنامه سعی شد که تمام سؤالات پژوهش از طریق آن تحت پوشش قرار گیرد. همچنین به تأیید صاحب‌نظران

و کارشناسان انجمن اولیاء و مربیان نیز رسید. برای بررسی پایایی (اعتبار) پرسشنامه ابتدا تعدادی از آن‌ها (۲۰ عدد) در سطح یکی از نواحی آموزشی اجرا شد و سپس با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ ضریب پایایی آن $\alpha = 0.75$ بدست آمد. ضریب مذکور نشان دهنده ضریب پایایی قابل اطمینانی برای ابزار پژوهش است.

پس از تهیه و تدوین ابزارهای پژوهش، برای اطمینان یافتن از دقت و صحت عمل، ابزارها قبل از اجرای نهایی به صورت مقدماتی در مدارس یک ناحیه آموزشی اجراء شد و بعد از انجام اصلاحات نهایی و بدست آوردن ضریب پایایی و روایی قابل اطمینان، نسبت به اجرای نهایی آنها اقدام گردید. پژوهشگر در جلسات پایانی دوره آموزش خانواده به مدارس منتخب مراجعه نموده و پس از بیان اهداف پژوهش و ارائه توضیحات لازم نسبت به اجرای پرسشنامه‌های اولیاء، مدیران و مدرسین دوره‌های آموزش خانواده اقدام نمود. پس از جمع آوری پرسشنامه‌ها، اطلاعات مورد نیاز استخراج گردیده و مورد تجزیه و تحلیل آماری قرار گرفت.

با توجه به سؤال‌های پژوهش جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها از شاخص‌های آمار توصیفی (توزیع فراوانی، درصد، میانگین و انحراف استاندارد) و استنباطی (آزمون کلموگراف-اسمیرنوف و آزمون t تک نمونه‌ای) استفاده به عمل آمد.

یافته‌های پژوهش

با توجه به سؤال‌های پژوهش، تحلیل استنباطی داده‌ها و یافته‌ها در جداول زیر ارائه شده است.

سؤال اول: نیازهای آموزشی اولیای دانش آموزان دوره متوسطه در زمینه مسایل تربیتی فرزندان کدام است؟

برای پاسخ به سؤال فوق داده‌های لازم از طریق ابزارهای پژوهش، جمع‌آوری شد که با استفاده از آزمون کلموگراف-اسمیرنوف مورد تحلیل آماری قرار گرفت. نتایج در جداول ۱، ۲ و ۳ آمده است.

جدول ۱. نتایج آزمون کلموگراف-اسمیرنوف در زمینه نظرات اولیای دانش‌آموزان پیرامون نیازهای آموزشی

سطح معنادار بودن	مقدار Z کلموگراف - اسمیرنوف	جمع	کم	متوسط	زیاد	میزان نوع نیاز
P<۰/۰۰۱	۷/۲۵۲	۵۲۷ %۱۰۰	۴۷ %۸/۹۱	۷۰ %۱۳/۲۸	۴۱۰ %۷۷/۷۹	نحوه ارتباط والدین با فرزندان نوجوان
P<۰/۰۰۱	۶/۹۷۲	۵۲۷ %۱۰۰	۳۷ %۷/۰۲	۹۰ %۱۷/۰۷	۴۰۰ %۷۵/۹۰	انتظارهای نوجوانان از بزرگسالان
P<۰/۰۰۱	۶/۷۴۶	۵۲۷ %۱۰۰	۷۷ %۱۴/۶۱	۱۰۰ %۱۸/۹۷	۳۵۰ %۶۶/۴۱	نیازها و علایق نوجوان
P<۰/۰۰۱	۶/۵۴۳	۵۲۷ %۱۰۰	۴۷ %۸/۹۱	۹۰ %۱۷/۰۷	۳۸۰ %۷۲/۱۰	آشنایی با ویژگی‌های عاطفی و روانی نوجوان
P<۰/۰۰۱	۶/۲۱۱	۵۲۷ %۱۰۰	۴۷ %۸/۹۱	۱۵۰ %۲۸/۱۴	۳۳۰ %۶۲/۶۱	تربیت دینی و اخلاقی نوجوان
P<۰/۰۰۱	۶/۱۴۱	۵۲۷ %۱۰۰	۵۰ %۹/۴۸	۱۵۲ %۲۸/۸۴	۳۲۵ %۶۱/۶۶	آسیب‌های اجتماعی در دوره نوجوانی و شیوه‌های مقابله با آنها
P<۰/۰۰۱	۶/۱۱۰	۵۲۷ %۱۰۰	۵۰ %۹/۴۸	۱۵۷ %۲۹/۷۹	۳۲۰ %۶۰/۷۲	راهنمایی تحصیلی و شغلی فرزندان نوجوان
P<۰/۰۰۱	۵/۸۷۴	۵۲۷ %۱۰۰	۶۵ %۱۲/۳۳	۱۵۰ %۲۸/۱۴	۳۱۲ %۵۹/۲۰	رفتارهای نابهنجار نوجوان و چگونگی کاهش آنها
P<۰/۰۰۱	۵/۳۶۵	۵۲۷ %۱۰۰	۶۵ %۱۲/۳۳	۱۶۰ %۳۰/۳۶	۳۰۰ %۵۶/۹۲	آشنایی با مراحل رشد جسمی، ذهنی، عاطفی و اجتماعی نوجوان
P<۰/۰۰۱	۵/۱۵۴	۵۲۷ %۱۰۰	۶۲ %۱۱/۷۶	۱۷۵ %۳۳/۲۰	۲۹۰ %۵۵,۰۲	نحوه گذراندن مطلوب اوقات فراغت در نوجوانان

همان‌طور که در جدول ۱ ملاحظه می‌شود بین نیازهای آموزشی اولیای دانش‌آموزان تفاوت معناداری وجود دارد. بدین معنا که از نظر اولیای دانش‌آموزان نحوه ارتباط والدین با فرزندان نوجوان، انتظارهای نوجوانان از بزرگسالان، نیازها و علایق نوجوان، آشنایی با ویژگی‌های عاطفی و روانی نوجوان، تربیت دینی و اخلاقی نوجوان،

آسیب‌های اجتماعی در دوره نوجوانی و شیوه‌های مقابله با آنها، راهنمایی تحصیلی و شغلی فرزندان نوجوان، رفتارهای نابهنجار نوجوان و چگونگی کاهش آنها، آشنایی با مراحل رشد جسمی، ذهنی، عاطفی و اجتماعی نوجوان، و نحوه گذراندن مطلوب اوقات فراغت در نوجوانان به ترتیب اولویت، نیاز آموزشی آنها را به خود اختصاص داده است.

جدول ۲. نتایج آزمون کلموگراف-اسمیرنوف در زمینه نظرات مدیران پیرامون نیازهای آموزشی اولیای دانش آموزان

نوع نیاز	میزان	زیاد	متوسط	کم	جمع	مقدار Z کلموگراف - اسمیرنوف	سطح معنادار بودن
نحوه ارتباط والدین با فرزندان نوجوان	۳۶ %۷۵	۸ %۱۸/۷۵	۴ %۸/۳۳	۴۸ %۱۰۰	۶/۴۵۲	P<۰/۰۰۱	
آشنایی با ویژگی‌های روانی و عاطفی نوجوان	۳۵ %۷۲/۹۱	۹ %۱۷/۰۷	۴ %۸/۳۳	۴۸ %۱۰۰	۶/۲۵۵	P<۰/۰۰۱	
تربیت اخلاقی و دینی نوجوان	۳۳ %۶۸/۷۵	۱۰ %۲۰/۸۳	۵ %۱۰/۴۱	۴۸ %۱۰۰	۵/۹۴۶	P<۰/۰۰۱	
آسیب‌های اجتماعی در دوره نوجوانی و راههای مقابله با آنها	۳۱ %۶۴/۵۸	۱۰ %۲۰/۸۳	۷ %۱۴/۵۸	۴۸ %۱۰۰	۵/۶۴۳	P<۰/۰۰۱	
راهنمایی تحصیلی و شغلی فرزندان نوجوان	۲۹ %۶۰/۴۱	۱۱ %۲۲/۹۱	۸ %۱۸/۷۵	۴۸ %۱۰۰	۵/۴۱۱	P<۰/۰۰۱	
بهداشت روانی نوجوان	۲۶ %۵۴/۱۶	۱۲ %۲۵	۱۰ %۲۰/۸۳	۴۸ %۱۰۰	۵/۲۱۳	P<۰/۰۰۱	

همان‌طور که در جدول ۲ ملاحظه می‌شود از دیدگاه مدیران، بین نیازهای آموزشی اولیای دانش آموزان تفاوت معناداری وجود دارد. بنابراین از نظر مدیران به ترتیب اولویت، نحوه ارتباط والدین با فرزندان نوجوان، آشنایی با ویژگی‌های عاطفی و روانی نوجوان، تربیت دینی و اخلاقی نوجوان، آسیب‌های اجتماعی در دوره نوجوانی و شیوه‌های مقابله با آنها، راهنمایی تحصیلی و شغلی فرزندان نوجوان، و بهداشت روانی نوجوان، نیاز آموزشی اولیای دانش آموزان را به خود اختصاص داده است.

جدول ۳. نتایج آزمون کلموگراف-اسمیرنوف در زمینه نظرات مدرسین پیرامون نیازهای آموزشی اولیای دانش آموزان

سطح معنادار بودن	مقدار Z کلموگراف - اسمیرنوف	جمع	کم	متوسط	زیاد	میزان نوع نیاز
$P < 0/001$	۶/۵۵۲	۵۱ %۱۰۰	۳ %۵/۸۸	۸ %۱۵/۶۸	۴۰ %۷۸/۴۳	نحوه ارتباط والدین با فرزندان نوجوان
$P < 0/001$	۶/۲۶۵	۵۱ %۱۰۰	۳ %۵/۸۸	۱۰ %۱۹/۶۰	۳۸ %۷۴/۵۰	تربیت اخلاقی و دینی نوجوان
$P < 0/001$	۵/۹۸۶	۵۱ %۱۰۰	۵ %۹/۸۰	۱۱ %۲۱/۵۶	۳۵ %۶۸/۶۲	بهداشت روانی نوجوان
$P < 0/001$	۵/۷۴۵	۵۱ %۱۰۰	۸ %۱۵/۶۸	۱۰ %۱۹/۶۰	۳۳ %۶۴/۷۰	آشنایی با ویژگی‌های روانی و عاطفی نوجوان
$P < 0/001$	۵/۵۱۲	۵۱ %۱۰۰	۹ %۱۷/۶۴	۱۲ %۲۳/۵۲	۳۰ %۵۸/۸۲	آموزش مهارت‌های اجتماعی به نوجوان
$P < 0/001$	۵/۳۱۴	۵۱ %۱۰۰	۱۱ %۲۱/۵۶	۱۲ %۲۳/۵۲	۲۸ %۵۴/۹۰	آشنایی با مراحل رشد جسمی، ذهنی، عاطفی و اجتماعی نوجوان
$P < 0/001$	۵/۱۸۴	۵۱ %۱۰۰	۱۱ %۲۱/۵۶	۱۳ %۲۵/۴۹	۲۷ %۵۲/۹۴	هدایت جنسی و مسایل مربوط به ازدواج

همان طور که در جدول ۳ ملاحظه می‌شود از دیدگاه مدرسین، بین نیازهای آموزشی اولیای دانش آموزان تفاوت معناداری وجود دارد. بنابراین از نظر مدرسین به ترتیب اولویت، نحوه ارتباط والدین با فرزندان نوجوان، تربیت دینی و اخلاقی نوجوان، بهداشت روانی نوجوان، آشنایی با ویژگی‌های عاطفی و روانی نوجوان، آموزش مهارت‌های اجتماعی به نوجوان، آشنایی با مراحل رشد جسمی، ذهنی، عاطفی و اجتماعی نوجوان، و هدایت جنسی و مسایل مربوط به ازدواج، نیاز آموزشی اولیای دانش آموزان را به خود اختصاص داده است.

سؤال دوم: محتوای دوره‌های آموزشی خانواده تا چه میزان با نیازهای آموزشی اولیای دانش آموزان دوره متوسطه انطباق و هماهنگی دارد؟
 به منظور پاسخ به سؤال فوق داده‌های لازم از طریق ابزارهای پژوهش، جمع‌آوری شد که با استفاده از آزمون T تک نمونه‌ای مورد تحلیل آماری قرار گرفت. نتایج در جداول ۴، ۵ و ۶ آمده است.

جدول ۴. نتایج آزمون t در زمینه میزان انطباق محتوای دوره‌های آموزش خانواده با نیازهای آموزشی اولیای دانش آموزان

ردیف	عناوین دوره	میانگین	انحراف استاندارد	خطای استاندارد میانگین	درجه آزادی	سطح معناداری (P)	t
۱	تحولات زیستی، روانی و اجتماعی نوجوانان	۲/۸۶	۰/۸۲	۰/۰۴۲	۵۲۶	۰/۰۱۱	۴/۳۴
۲	اصول برقراری روابط انسانی با فرزندان در دوره دبیرستان	۲/۳۷	۰/۷۹	۰/۰۳۹	۵۲۶	۰/۰۱۲	۲/۹۸
۳	بهداشت روانی نوجوان	۲/۵۹	۰/۷۵	۰/۰۳۵	۵۲۶	۰/۰۱۵	۳/۳۶
۴	هدایت اخلاقی و دینی نوجوان	۲/۹۷	۰/۷۹	۰/۰۳۹	۵۲۶	۰/۰۱۷	۵/۸۹
۵	هدایت اجتماعی و مقابله با تهاجم فرهنگی	۲/۹۷	۰/۸۲	۰/۰۴۲	۵۲۶	۰/۰۱۸	۵/۷۱
۶	هدایت جنسی و مسایل مربوط به ازدواج	۲/۵۷	۰/۷۶	۰/۰۳۶	۵۲۶	۰/۰۱۹	۳/۲۵
۷	راهنمایی تحصیلی و شغلی در دوره دبیرستان	۲/۹۵	۰/۶۵	۰/۰۳۰	۵۲۶	۰/۰۱۲	۶/۸۴

همان طور که در جدول ۴ ملاحظه می‌شود مقدار t در همه ردیف‌ها (عناوین دوره‌ها) در سطح $P < 0/01$ معنادار می‌باشد. بنابراین می‌توان گفت از نظر اولیای دانش آموزان دوره متوسطه، محتوای آموزشی دوره‌های آموزش خانواده تا اندازه زیادی با نیازهای آموزشی آنها انطباق و هماهنگی داشته است.

جدول ۵. نتایج آزمون t در زمینه میزان انطباق محتوای دوره های آموزش خانواده از نظر مدیران دوره

ردیف	عناوین دوره	میانگین	انحراف استاندارد	خطای استاندارد میانگین	درجه آزادی	سطح معناداری	t
۱	تحولات زیستی، روانی و اجتماعی نوجوانان	۲/۷۱	۰/۸۰	۰/۰۷۶	۴۷	۰/۰۱۱	۴/۹۶
۲	اصول برقراری روابط انسانی با فرزندان در دوره دبیرستان	۲/۶۴	۰/۸۲	۰/۰۸۱	۴۷	۰/۰۱۵	۳/۲۵
۳	بهداشت روانی نوجوان	۲/۶۵	۰/۸۳	۰/۰۸۳	۴۷	۰/۰۱۲	۳/۳۳
۴	هدایت اخلاقی و دینی نوجوان	۲/۷۸	۰/۸۰	۰/۰۸۰	۴۷	۰/۰۱۸	۶/۷۷
۵	هدایت اجتماعی و مقابله با تهاجم فرهنگی	۲/۶۵	۰/۸۵	۰/۰۸۶	۴۷	۰/۰۱۷	۳/۵۲
۶	هدایت جنسی و مسایل مربوط به ازدواج	۲/۶۴	۰/۷۹	۰/۰۷۸	۴۷	۰/۰۱۴	۳/۴۲
۷	راهنمایی تحصیلی و شغلی در دوره دبیرستان	۲/۷۷	۰/۸۴	۰/۰۸۲	۴۷	۰/۰۱۶	۶/۲۱

جدول ۵ نشان می‌دهد مقدار t در همه ردیف‌ها (عناوین دوره‌ها) در سطح $P < 0/01$ معنادار می‌باشد. بنابراین می‌توان گفت از نظر مدیران، محتوای آموزشی دوره‌های آموزش خانواده تا اندازه زیادی با نیازهای آموزشی اولیای دانش آموزان دوره متوسطه انطباق و هماهنگی داشته است.

جدول ۶. نتایج آزمون t در زمینه میزان انطباق محتوای دوره های آموزش خانواده از نظر

مدرسين دوره

ردیف	عناوین دوره	میانگین	انحراف استاندارد	خطاي استاندارد میانگین	درجه آزادی	سطح معناداری	t
۱	تحولات زیستی، روانی و اجتماعی نوجوانان	۲/۸۹	۰/۸۱	۰/۰۸۱	۵۰	۰/۰۱۶	۴/۴۴
۲	اصول برقراری روابط انسانی با فرزندان در دوره دبیرستان	۲/۴۱	۰/۷۸	۰/۰۷۹	۵۰	۰/۰۱۱	۲/۹۸
۳	بهداشت روانی نوجوان	۲/۵۹	۰/۷۶	۰/۰۷۶	۵۰	۰/۰۱۶	۳/۰۶
۴	هدایت اخلاقی و دینی نوجوان	۲/۹۷	۰/۷۹	۰/۰۷۹	۵۰	۰/۰۱۸	۵/۸۹
۵	هدایت اجتماعی و مقابله با تهاجم فرهنگی	۲/۹۷	۰/۸۲	۰/۰۸۲	۵۰	۰/۰۱۷	۵/۷۱
۶	هدایت جنسی و مسایل مربوط به ازدواج	۲/۸۶	۰/۷۹	۰/۰۷۹	۵۰	۰/۰۱۵	۳/۶۵
۷	راهنمایی تحصیلی و شغلی در دوره دبیرستان	۲/۹۵	۰/۶۵	۰/۰۶۵	۵۰	۰/۰۱۴	۶/۸۴

همان طور که در جدول ۶ ملاحظه می شود مقدار t در همه ردیف ها (عناوین دوره ها) در سطح $P < 0/01$ معنادار می باشد. بنابراین می توان گفت از نظر مدرسین دوره ها، محتوای آموزشی دوره های آموزش خانواده تا اندازه زیادی با نیازهای آموزشی اولیای دانش آموزان دوره متوسطه انطباق و هماهنگی داشته است.

بحث و نتیجه گیری

هدف اصلی پژوهش حاضر شناسایی نیازهای آموزشی اولیای دانش آموزان در زمینه مسایل تربیتی فرزندان و نیز تعیین میزان انطباق محتوای آموزشی دوره های آموزش خانواده با نیازهای آموزشی اولیای دانش آموزان بود. با توجه به اهداف پژوهش، دو

سؤال مطرح گردید که با جمع‌آوری اطلاعات لازم به آن‌ها پاسخ داده شد. در این بخش ابتدا به بیان یافته‌های حاصله، میزان همخوانی نتایج با یافته‌های سایر پژوهشگران و همچنین تبیین یافته‌ها و در نهایت به ارائه پیشنهادها کاربردی مبتنی بر نتایج پژوهش پرداخته می‌شود.

در پاسخ به سؤال اول پژوهش یافته‌های حاصل از بررسی نیازهای آموزشی اولیای دانش‌آموزان دوره متوسطه، در زمینه مسایل تربیتی فرزندان نشان داد که نیازهای آموزشی آن‌ها به ترتیب اولویت عبارت بودند از: - نحوه ارتباط والدین با فرزندان نوجوان، انتظارات نوجوانان از بزرگسالان، شناخت نیازها و علایق نوجوان، آشنایی با ویژگی‌های روانی و عاطفی نوجوان، تربیت دینی و اخلاقی نوجوان، آسیب‌های اجتماعی در دوره نوجوانی و شیوه‌های مقابله با آنها، راهنمایی تحصیلی و شغلی فرزندان نوجوان، رفتارهای ناهنجار نوجوان و چگونگی کاهش آنها، آشنایی با مراحل رشد جسمی، ذهنی، عاطفی و اجتماعی نوجوان، و نحوه گذران مطلوب اوقات فراغت در نوجوانان.

یافته‌های حاصل از بررسی نظرات مدیران مدارس نشان داد که نیازهای آموزشی اولیای دانش‌آموزان دوره متوسطه در زمینه مسایل تربیتی فرزندان به ترتیب اولویت عبارت بودند از: - نحوه ارتباط والدین با فرزندان نوجوان، آشنایی با ویژگی‌های روانی و عاطفی نوجوان، تربیت دینی و اخلاقی نوجوان، آسیب‌های اجتماعی در دوره نوجوانی و شیوه‌های مقابله با آنها، راهنمایی تحصیلی و شغلی فرزندان نوجوان، و بهداشت روانی نوجوان.

همچنین یافته‌های حاصل از بررسی نظرات مدرسین آموزش خانواده نشان داد که نیازهای آموزشی اولیای دانش‌آموزان دوره متوسطه در زمینه مسایل تربیتی فرزندان به ترتیب اولویت عبارت بودند از: - نحوه ارتباط والدین با فرزندان نوجوان، تربیت دینی و اخلاقی نوجوان، بهداشت روانی نوجوان، آشنایی با ویژگی‌های روانی و عاطفی نوجوان، آموزش مهارت‌های اجتماعی به نوجوان، آشنایی با مراحل رشد جسمی، ذهنی، عاطفی و اجتماعی نوجوان، هدایت جنسی و مسایل مربوط به ازدواج.

یافته حاصله با نتایج پژوهش آزاد مرزآبادی و زارعی (۱۳۹۷) که نشان داد که تعداد ۱۹ و ۲۱ نیاز آموزشی به ترتیب در دوره اول و دوم متوسطه در چهار بعد اجتماعی،

فرهنگی، مذهبی و جسمی - بهداشتی به عنوان نیازهای آموزشی اولیای نظامی در برنامه‌های آموزش خانواده وجود دارد همسو است. این یافته پژوهش با نتایج پژوهش عصاره و نصری (۱۳۸۴) که نشان می‌دهد که مهمترین نیازهای آموزشی و تربیتی والدین در زمینه فرزندانشان در ابعاد جسمی، بهداشتی، اجتماعی، روان شناختی و تحصیلی و اخلاقی - مذهبی است هماهنگی دارد. با یافته‌های پژوهش رسول زاده طباطبایی (۱۳۷۹) که در آن والدین پیشنهاد کرده بودند در دوره‌های آموزش خانواده پیرامون نحوه روابط همسران بایکدیگر، اعتیاد، تهاجم فرهنگی در نوجوانان و نقش والدین در مقابله با آن و بهداشت روانی در خانواده تدریس شود همخوانی دارد. همچنین این یافته پژوهش به طور غیرمستقیم با نتایج مطالعات بیکر^۱ (۲۰۰۴)، انجا، سیمونیه و تاملین^۲ (۲۰۰۷) کریستینی و همکاران^۳ (۲۰۱۰) مبتنی بر وجود نیازهای آموزشی در والدین پیرامون مسایل تربیتی فرزندان، نحوه روابط همسران با یکدیگر و آموزش مهارت‌های اجتماعی به نوجوانان همخوانی و هماهنگی داشته است. در تبیین این یافته می‌توان عنوان کرد از آنجایی که نیازهای آموزشی والدین دانش آموزان دوره متوسطه، از دیدگاه خود ایشان، مدیران مدارس و همچنین مدرسین آموزش خانواده تا حدودی در یک راستا بوده، لذا آنها می‌تواند تا حدودی نیازهای آموزشی اولیای دانش آموزان را در زمینه مسایل تربیتی فرزندان تحت پوشش قرار داده و در برنامه‌های آموزش خانواده مدارس مورد استفاده مدرسین آموزش خانواده قرار گیرد. بر این اساس می‌توان نتیجه گرفت در نظر گرفتن نیازهای آموزشی والدین برای برنامه‌ریزی دوره‌های آموزش خانواده در مدارس بایستی از سوی برنامه‌ریزان و کارشناسان انجمن اولیا و مربیان به صورت جدی مدنظر قرار گیرد تا اثربخشی و کارآمدی دوره‌ها افزایش پیدا کند.

در پاسخ به سؤال دوم پژوهش نتایج نشان داد که از نظر اولیای دانش آموزان دوره متوسطه، محتوای دوره‌های آموزش خانواده تا اندازه زیادی با نیازهای آموزشی آنها انطباق و هماهنگی داشته است. همچنین یافته‌های حاصله نشان داد که از نظر مدیران

-
1. Backer
 2. Anja, Simonyh, & Tammelin
 3. Christina, & etal

و مدرسین دوره‌ها، محتوای آموزشی دوره‌های آموزش خانواده تا اندازه زیادی با نیازهای آموزشی اولیای دانش آموزان دوره متوسطه انطباق و هماهنگی داشته است. این یافته پژوهش با یافته‌های پژوهشی حکیم زاده، میرزابیگی و رسولی سقایی (۱۳۹۳) که نشان می‌دهد که نیازهای اخلاقی-مذهبی مهم‌ترین نیاز آموزشی اولیاء و نیازهای اجتماعی- فرهنگی، روان شناختی-تحصیلی فرزندان، مسایل نوپدید و مسایل جسمی-بهداشتی به ترتیب در اولویت بعدی برنامه‌های آموزش خانواده قرار دارند همخوانی دارد. با نتایج پژوهش محسنی طارمسری (۱۳۸۸) که در آن مسایل عاطفی-اجتماعی، اخلاقی، مذهبی، تحصیلی، نحوه اصلاح رفتار فرزندان، پیشگیری از آسیب‌های روانی کودکان و نوجوانان به عنوان نیازهای آموزشی والدین مطرح شده است، همخوانی و هماهنگی دارد. همچنین با نتایج پژوهش اقدسی، فرید و بایرام‌زاده (۱۳۹۰) و نورالدینی (۱۳۹۰) که نشان می‌دهد مطابقت محتوای دوره‌های آموزش خانواده با نیازهای آموزشی والدین در موفقیت این دوره‌ها مؤثر بوده است، همخوانی دارد. همچنین به طور غیرمستقیم با نتایج پژوهش مکدرموت، آمانا، شافر، مارتینز فانتر، ایسون و راویس دراک^۱ (۲۰۲۰) که نشان داد آموزش والدین با خودکارآمدی تحصیلی، آرزوهای بالاتر، انتظارات و معدل بالاتر کودکان در مدرسه ارتباط دارد همسویی دارد. با یافته‌های پژوهش لی، نیر، لی، مک ایچرن و کارفیلد^۲ (۲۰۱۸) که نشان می‌دهد برنامه آموزش والدین بر تعامل پدر و نوزاد، دانش و نگرش‌های فرزندپروری و خودکارآمدی والدین مؤثر بوده، همخوان است. همانطور با نتایج پژوهش بیرس، جانسون، اسمیت، لکوالیر، سویزی، امان و اسکایل^۳ (۲۰۱۵) که نشان داد برنامه آموزش والدین در کاهش رفتارهای مخرب کودکان مبتلا به اوتیسم مؤثر بوده است تا حدودی همخوانی دارد. همچنین به طور غیرمستقیم با نتایج پژوهش پیرزاد و بحتیاری (۱۳۹۰)، افشین، زایری، جهان پور، الهانی و رزازان (۲۰۱۴) و عراقیه و رضایی خمایی (۲۰۱۴) که نشان دادند دوره‌های آموزش خانواده در افزایش آگاهی اولیای شرکت‌کننده در زمینه روش‌های تربیت دینی و اخلاقی، شناخت نیازهای

1. McDermott, Umaña, Schaefer, Martinez-Fuentes, Ison, & Rivas-Drake

2 Lee, Knauer, Lee, MacEachern, & Garfield

3. Bearss, Johnson, Smith, Lecavalier, Swiezy, Aman & Scahill

عاطفی-روانی نوجوانان، افزایش هماهنگی روش‌های تربیتی خانه و مدرسه و غنی‌سازی مهارت‌های تربیتی والدین مؤثر بوده است همسویی دارد.

در تبیین این یافته می‌توان عنوان کرد از آنجایی که محتوای دوره‌های آموزش خانواده تا اندازه‌ای بر مبنای نیازهای والدین دانش‌آموزان در زمینه مسایل تربیتی فرزندان طراحی شده است لذا می‌تواند منطبق با نیازهای اولیای دانش‌آموزان دوره متوسطه باشد همچنانکه در پژوهش‌های قبلی (حکیم زاده، میرزاییگی و رسولی سقایی، ۱۳۹۳؛ اقدسی، فرید و بایرام‌زاده، ۱۳۹۰؛ نورالدینی، ۱۳۹۰؛ محسنی طارم‌سری، ۱۳۸۸) نیز نشان داده شده بود.

با توجه به یافته‌های پژوهش حاضر می‌توان نتیجه گرفت که در نظرگرفتن نیازهای آموزشی اولیای دانش‌آموزان هر استان و منطقه در زمینه مسایل تربیتی فرزندان توسط برنامه‌ریزان و کارشناسان انجمن اولیا و مربیان و انجام نیازسنجی آموزشی از اولیای شرکت‌کننده در مدارس توسط مدرسین آموزش خانواده قبل از برگزاری دوره‌ها، آموزش خانواده را اثربخش ساخته و کمک مؤثری به تحقق اهداف این دوره‌ها خواهد کرد.

با توجه به اینکه نتایج پژوهش نشان دهنده مطابقت و هماهنگی محتوای آموزشی دوره‌های آموزش خانواده با نیازهای آموزشی والدین در زمینه مسایل تربیتی فرزندان بوده، ولی همه نیازهای آموزشی آنها را در بر نمی‌گرفت، پیشنهاد می‌گردد که مدرسان آموزش خانواده علاوه بر آموزش سرفصل‌های مصوب، طبق یک نظرخواهی در ابتدای دوره، نیازهای دیگر والدین در خصوص مسایل تربیتی فرزندان را نیز شناسایی نموده و بر آن اساس برنامه آموزش خود را تنظیم و ارائه نمایند. برنامه‌ریزان و دست‌اندرکاران برنامه آموزش خانواده در اداره کل انجمن اولیاء و مربیان، در بازنگری عناوین دوره‌های آموزش خانواده، نیازهای آموزشی حاصل از این پژوهش را مدنظر قرار داده و در سرفصل‌های جدید بگنجانند. همچنین به منظور ایجاد هماهنگی در شیوه‌های تربیتی فرزندان، ترتیبی اتخاذ شود که پدر و مادر باهم در برخی از جلسات آموزش خانواده شرکت نمایند.

در تعمیم یافته‌های پژوهش حاضر به سایر استانها به لحاظ وجود تفاوت‌های فرهنگی و اجتماعی اولیای دانش‌آموزان استان تهران با سایر استان‌ها احتیاط لازم صورت گیرد. همچنین در پژوهش حاضر به منظور گردآوری اطلاعات از والدین،

مدیران و مدرسین دوره‌های آموزش خانواده صرفاً از پرسشنامه محقق‌ساخته استفاده گردید که از این لحاظ با محدودیت همراه است. چراکه پرسشنامه‌های خودگزارش‌دهی دارای اشکالاتی از قبیل عدم تأیید صحت و سقم پاسخ‌ها است.

منابع

- احمدی، جمشید و نصری، صادق. (۱۳۸۵). شناخت و اولویت‌یابی مشکلات خانواده‌های ایرانی از سال ۸۴-۱۳۸۰ و ارزیابی راهکارها. گزارش پژوهشی، پژوهشکده خانواده، پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش.
- آزاد مرزآبادی، اسفندیار و زارعی، احمد. (۱۳۹۷). نیازسنجی آموزشی برنامه‌های آموزش خانواده برای اولیای نظامی دانش‌آموزان: مطالعه موردی مدارس متوسطه یک شهرک نظامی در شهر تهران. مجله طب نظامی، ۲۰(۵)، ۵۷۳-۵۶۳.
- اقدسی، علی نقی؛ فرید، ابوالفضل و بایرام زاده، حمیرا. (۱۳۹۰). آسیب‌شناسی آموزش خانواده در آموزش و پرورش شهرستان ماکو از دیدگاه اولیای دانش‌آموزان. فصلنامه زن و مطالعات خانواده، ۴(۱۴)، ۶۴-۴۳.
- انجمن اولیاء و مربیان. (۱۳۷۷). دستورالعمل جامع آموزش خانواده. دفتر مرکزی انجمن اولیاء و مربیان جمهوری اسلامی ایران.
- بالاگیری، زهره؛ عاطفی، مختار؛ افشاری‌نیا، کریم و امیری، حسن. (۱۳۹۹). اثربخشی آموزش خانواده مبتنی بر واقعیت‌درمانی بر همراهی عاطفی، حل مساله و ارتباط زوجین شهر کرمانشاه. فصلنامه آموزش در علوم انتظامی، ۷(۲۵)، ۱۸۰-۱۵۹.
- به پژوه، احمد. (۱۳۸۹). نقش آموزش خانواده در شکل‌گیری خانواده متعالی. ماهنامه آموزشی و تربیتی پیوند، شماره ۳۷۴، ۱۳-۹.
- پیرزاد، علی اکبر و بختیاری، ابوالفضل. (۱۳۹۰). مطالعه کارآمدی کلاس‌های آموزش خانواده از دیدگاه والدین. فصلنامه خانواده و پژوهش، ۱(۲)، ۱۵۶-۱۲۱.
- تیریزی، غلامرضا. (۱۳۸۹). بررسی تاثیر کلاس‌های آموزش خانواده در ارتقای سطح فرهنگی، تربیتی و تحصیلی کودکان. ماهنامه پیوند، شماره ۳۷۷، ۲۱-۱۸.

- جلالی، ایران؛ احدی، حسن و کیامنش، علیرضا. (۱۳۹۵). تأثیر آموزش خانواده مبتنی بر رویکرد السون بر بهبود انطباق و انسجام خانواده. فصلنامه روش‌ها و مدل‌های روان‌شناختی، ۷(۲۴)، ۲۲-۱.
- حسن پور، لقمان. (۱۳۸۷). بررسی تأثیر آموزش خانواده بر تغییر نگرش مادران در خصوص مسایل تربیتی و آموزشی فرزندان در شهر سردشت. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی.
- حکیم زاده، رضوان؛ میرزایی، محمد علی و رسولی سقایی، مقصود. (۱۳۹۳). نیازسنجی آموزشی برنامه‌های آموزش خانواده برای اولیای دانش آموزان ناحیه یک تبریز. فصلنامه آموزش و ارزشیابی، ۷(۲۶)، ۲۴-۷.
- خنیفر، حسین و مسلمی، ناهید. (۱۳۹۸). مبانی و اصول روش‌های پژوهش کیفی. جلد دوم، تهران: انتشارات نگاه دانش.
- دوکوهکی، فاطمه. (۱۳۸۷). بررسی اثربخشی برنامه آموزش خانواده در تغییر نگرش شیوه فرزند پروری والدین (مادران) و بهبود انگیزش پیشرفت در دانش آموزان دختر پایه دوم راهنمایی شیراز. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبایی.
- رسول‌زاده طباطبایی، سیدکاظم. (۱۳۷۹). ارزیابی کمی و کیفی آموزش خانواده از دیدگاه والدین، مدرسين و تاثیر این کلاس‌ها در تغییر نگرش والدین. گزارش پژوهشی، پژوهشکده خانواده، پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش.
- عصاره، علیرضا و نصری، صادق. (۱۳۸۴). بررسی نیازهای آموزشی و تربیتی والدین و دانش آموزان مقطع متوسطه کشور در خرده فرهنگ‌های مختلف ایران، فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، ۱۴(۶۴)، ۵۸-۳۰.
- علیزاده، حمید. (۱۳۹۱). تدوین برنامه آموزش والدین برای خانواده‌های دارای فرزندان با اختلال نارسایی توجه/بیش‌فعالی و تأثیر آن بر کاهش نشانه‌ها و کارکرد خانواده. فصلنامه روان‌شناسی افراد استثنایی، ۲(۷)، ۷۳-۴۵.
- فتح آبادی، جلیل و عمویی، رضا. (۱۳۸۱). بررسی عملکرد کلاسهای آموزش خانواده از نظر والدین و مدیران مدارس شهرستان‌های استان تهران. گزارش پژوهشی، سازمان آموزش و پرورش شهرستانهای استان تهران.

فرهادی، یدالله. (۱۳۸۳). بررسی موانع و مشکلات کلاس‌های آموزش خانواده و راه‌های توسعه و بهسازی آن در استان لرستان. گزارش پژوهشی، پژوهشکده تعلیم و تربیت.

کاکابرایی، کیوان. (۱۳۹۵). تأثیر آموزش حل مساله خانواده‌محور بر ارتباط والد-کودک دانش آموزان دوره ابتدایی. فصلنامه فرهنگ مشاوره و روان‌درمانی، ۷(۲۶)، ۸۵-۶۱.

کنگرلو، مهناز؛ لطفی کاشانی، فرخ و وزیری، شهرام. (۱۳۹۱). تأثیر آموزش خانواده در کاهش مشکلات رفتاری کودکان مبتلا به اختلال کمبود توجه و بیش‌فعالی. مجله علوم پزشکی دانشگاه آزاد اسلامی، ۲۲(۳)، ۲۱۶-۲۲۰.

محسنی طارمسری، مریم. (۱۳۸۸). بررسی شیوه‌های ترغیب والدین جهت شرکت در کلاس‌های آموزش خانواده. گزارش پژوهشی، سازمان آموزش و پرورش استان گیلان.

محمدی یوزباشکندی، فاطمه. (۱۳۸۷). بررسی میزان اثربخشی برنامه‌های آموزش خانواده بر والدین دانش آموزان دوره ابتدایی شهر ملکان. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی.

نبوی، سیدصادق. (۱۳۸۶). بررسی میزان تأثیر آموزش غیرحضوری خانواده از دیدگاه اولیای دانش آموزان و مدیران مدارس. طرح پژوهشی اداره کل آموزش و پرورش شهر تهران.

نبوی، سیدصادق. (۱۳۹۳). نقش آموزش خانواده در ارتقای مهارت‌های فرزندپروری. ماهنامه آموزشی و تربیتی پیوند، شماره ۴۲۱، ۳۷-۳۴.

نوابی نژاد، شکوه. (۱۳۸۵). مشاوره ازدواج و خانواده درمانی. تهران: انتشارات انجمن اولیاء و مربیان.

نورالدینی، مریم. (۱۳۹۰). بررسی عوامل مؤثر بر وضعیت شرکت اولیای دانش آموزان برای حضور در کلاس‌های آموزش خانواده شهرستان زرنند کرمان. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی.

Afshin, O., Zarei, A., Jahanpour, F., Alhani, F., & Razazan, N. (2014). The impact of multimedia education on knowledge and self-Efficacy among Parents of children with Asthma: a randomized clinical trial. *Journal of Caring Sciences (JCS)*, 3(3), 60-78.

- Almeida, A., Abreu-Lima, I., Cruz, O., Gaspar, M. F., Brandão, T., Alarcão, M., ... & Machado, J. C. (2012). Parent education interventions: Results from a national study in Portugal. *European Journal of Developmental Psychology*, 9(1), 135-149.
- Anja M. T., Simo Nyh, T. H. T., & Marko T. K. (2007). Adolescents' physical activity in relation to family income and parents' Education, *Preventive Medicine Journal*. 5(6), 49-61.
- Araghieh, A., & Rezaei Khomami, O. (2014). A survey on fulfillment amount of family education Objectives in terms of managers and parents For Girls High School of Islamshahr city of Iran. *Journal of Applied Environmental and Bi Jane-ological Sciences*, 4(6), 45-63.
- Bearss, K., Johnson, C., Smith, T., Lecavalier, L., Swiezy, N., Aman, M., ... & Scahill, L. (2015). Effect of parent training vs parent education on behavioral problems in children with autism spectrum disorder: a randomized clinical trial. *Jama*, 313(15), 1524-1533.
- Becker, G. Dc. (2004). family education, Family Network.
- Beecher, C. C., & Van Pay, C. K. (2020). Investigation of the effectiveness of a community-based parent education program to engage families in increasing language interactions with their children. *Early Childhood Research Quarterly*, 53, 453-463.
- Bracht, M., O'Leary, L., Lee, S. K., & O'Brien, K. (2013). Implementing family-integrated care in the NICU: a parent education and support program. *Advances in Neonatal Care*, 13(2), 115-126.
- Christenson, S., & Conoley, J. (2005). Parent education, Website Development center for information Technology impacts on children.
- Christina, Szczepanski., Doris, Werfel., Gerhard, J.G., Johannes, S., Manige, Lob-Corzilius., Marita, W., Reginald, S., Rüdiger, S, Sibylle, S., Thomas, R., Thomas, W., Thomas, L., Fartasch, U., Uwe, D. K. (2010). Structured education program improves the coping with atopic dermatitis in children and their parents, a Multicenter, randomized controlled trial. *Journal of Psychosomatic Research, Research*, 68(4), 50-68.
- Elmquist, M., Finestack, L. H., Kriese, A., Lease, E. M., & McConnell, S. R. (2021). Parent education to improve early language development: A preliminary evaluation of LENA Start™. *Journal of child language*, 48(4), 670-698.
- Farmer, J., & Reupert, A. (2013). Understanding Autism and understanding my child with Autism: An evaluation of a group parent education program in rural Australia. *Australian Journal of Rural Health*, 21(1), 20-27.

- Kim, M. J., Doh, H. S., Hong, J. S., & Choi, M. K. (2011). Social skills training and parent education programs for aggressive preschoolers and their parents in South Korea. *Children and youth services review*, 33(6), 838-845.
- Lee, J. Y., Knauer, H. A., Lee, S. J., MacEachern, M. P., & Garfield, C. F. (2018). Father-inclusive perinatal parent education programs: a systematic review. *Pediatrics*, 142(1).
- McDermott, E. R., Umaña-Taylor, A. J., Schaefer, D. R., Martinez-Fuentes, S., Co, L., Ison, A., ... & Rivas-Drake, D. (2020). The structure of educational inequity: Adolescents' access to parent education through friendship networks and its impact on academic outcomes. *Social Development*.
- Meszaros, P. S., Gloria, B., Bonnie, G., & Melissa, C. (2002). Parent education. website Development center for information Technology impacts on children.
- Paterson, W. (1974). Parent education at schools. *Family process*, 68(4), 221-235.
- Turner, K. M., Richards, M., & Sanders, M. R. (2007). Randomised clinical trial of a group parent education programme for Australian Indigenous families. *Journal of Paediatrics and Child Health*, 43(4), 243-251.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی